

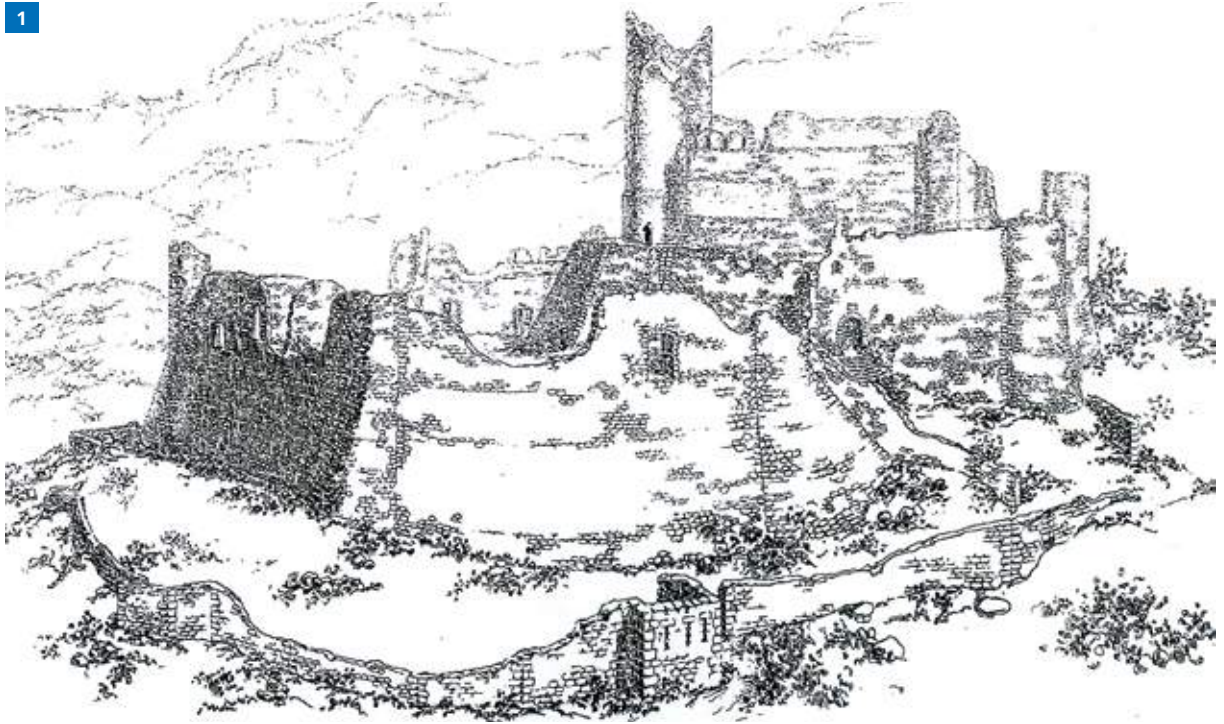
TEMA CENTRAL

De les ruïnes d'un castell al jaciment arqueològic del turó de Montsoriu

**La reivindicació
del castell de
Montsoriu a partir
de la recerca històrica
i arqueològica.**

Sandra Pujadas Mitjà i Gemma Font Valentí
Museu Etnològic del Montseny, la Gabella.

Els precedents de la recerca a Montsoriu

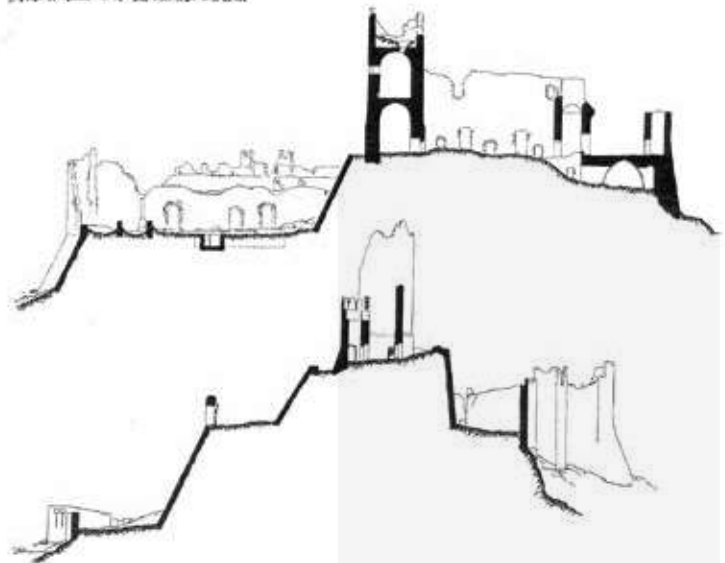
L'interès científic pel castell de Montsoriu arrencà amb el treball fet pel Servei de Catalogació de Monuments de la Mancomunitat de Catalunya entre 1914 i 1915. El seu director, Jeroni Martorell, dirigí un estudi arquitectònic que incloïa plànols, dibuixos i un recull de fotografies, juntament amb un projecte de restauració.

L'any 1952, l'Institut d'Estudis Girolins, a través dels seus membres Miquel Oliva i Lluís Pericot, publiquen la troballa de ceràmiques iberoromanes al turó de Montsoriu. En la dècada següent, les publicacions entorn de la història del castell es succeeixen en diversos inventaris de castells, que recorren sovint a investigacions dels medievalistes de l'IEC del primer quart del s. XX.

Tot i els intents de recuperació del castell als anys 1970, a iniciativa de Luís Monreal i l'*Asociación Española de Amigos de los Castillos*,

caldrà esperar fins a l'any 1979 per una primera excavació arqueològica. Aquell any, joves investigadors del territori realitzen una cala de prospecció al recinte emmurallat entre el castell i la Torre de les Bruixes. En aquest sector s'identificaren nivells d'habitació, amb restes d'una llar, material ceràmic medieval de tipus domèstic i restes de fauna. Es feu també una prospecció a la

2 CASTELL DE MONTSORIU

1 i 2. Alçat i secció del castell de Montsoriu 1914.
Autor: Jeroni Martorell.
Arxiu Servei de Patrimoni de la Diputació de Barcelona.

Sala Sud del Pati d'Armes (que ara coneixem com a Sala Noble), que posà al descobert la pavimentació de rajola.

Aquestes prospeccions van fer palesa la necessitat de continuar els treballs arqueològics que es reprengueren el 1983. Llavors es dugueren a terme tres cales en indrets significatius del castell: capella, fossat i exterior (pop de la Torre de les Bruixes), ampliant la cala prospectada l'any 1979.

L'excavació de la capella mostrà el paviment d'*opus signinum*, restes del revestiment de morter de calç i el sistema de construcció de l'edifici.

La segona àrea d'excavació fou el fossat, on es detectaren diferents fases d'abocament, amb materials corresponents al segle XV en els primers nivells i de més difícil adscripció cronològica en els més antics, amb nombrosos elements metàl·lics com puntes de sageta.

Finalment, s'amplià la cala de 1979 en la zona propera a la torre de les Bruixes, on es documentà una estructura d'habitació que es considerà zona d'habitatge per

la presència d'una llar de foc i el tipus de material lliurat (segle XIII i principis del XIV). Es van detectar també dues monedes, un doblenc de Jaume I, i un diner de Tern de Jaume II, aquest darrer en el nivell de teules, marcant el moment de la destrucció de l'edifici.

Calgué esperar 10 anys per reprendre les excavacions. Un fet que cal relacionar amb la consolidació del Museu Etnològic del Montseny, com a institució responsable de les tasques de recerca.

La continuïtat de la recerca arqueològica i històrica

Les excavacions arqueològiques no es reprengueren de manera continuada fins al 1993. Aquell estiu, se celebrà el primer camp de treball d'arqueologia, organitzat pel Departament de Joventut de la Generalitat de Catalunya, sota la direcció tècnica del Museu Etnològic del Montseny i dins el projecte arqueològic i històric Castells del Montseny. A partir de l'any 1995, a la campanya anual de

Calgué esperar 10 anys per reprendre les excavacions. Un fet que cal relacionar amb la consolidació del Museu Etnològic del Montseny, com a institució responsable.

camp de treball se n'hi afegí una en excavació programada preventiva amb estudiants d'arqueologia.

En el transcurs dels primers anys els treballs se centraren en l'anomenat Recinte Sobirà, fet que permeté documentar restes d'època ibèrica, definir el primitiu castell roquer de Montsoriu dels segles X al XII, que tenia la torre mestra i la capella preromànica com a elements més significatius, així com la seva evolució fins al segle XV.

A partir de 1997 s'inicien les excavacions al Pati d'armes, un espai de grans proporcions i múltiples àmbits. La recerca ha permès conèixer l'evolució de l'espai, definit a la segona meitat del segle XII que comprèn dues grans fases: la del castell tardoromànic i la del castell gòtic de mitjans de segle XIV, formalitzat a partir d'un gran pati central.

Des de l'any 2010 es treballà en la documentació de la zona de serveis i magatzems del nord-oest del recinte. Els anys posteriors es dedicaren a l'excavació de la zona d'accés al castell: camí fortificat i barbacana i del recinte Jussà, situant la seva construcció en el segle XIV.

Excavació del fossat nord del castell de Montsoriu 2014. Foto: MEMGA.

Els darrers anys, l'excavació s'ha centrat en el clos nord, entre el castell i l'anomenada Torre de les Bruixes (torre albarrana), un espai que s'ha descobert més complex del que les primeres excavacions dels anys 1980 podien revelar. En aquesta zona, destaquen els elements defensius: gran fossat, torre central amb el seu fossat, la muralla de tancament del recinte, així com espais de serveis i/o habitatge.

Paral·lelament al treball de camp, s'han realitzat, a través de col·laboracions amb universitats i investigadors, anàlisis i recerca científica sobre alguns elements arqueològics que han permès conèixer aspectes concrets de la vida al castell. L'anàlisi de pòl·lens, per exemple, ens acosta a la història del paisatge del turó (usos de la muntanya, cultius ...), i l'anàlisi de restes faunístiques, juntament amb les restes ceràmiques, ens acosten a l'alimentació, el proveïment, i les tècniques de cocció de diferents moments. Així mateix, en els últims anys s'han dut a terme treballs sobre l'origen geològic de marbres i terrissa, així com estudis sobre el magnetisme com a sistema de datació.

Els treballs arqueològics s'han desenvolupat paral·lelament, com no pot ser d'altra manera, amb el treball de recerca històrica i documental. Des dels seus inicis s'ha fet un treball de buidatge de la

bibliografia científica i en prospecció d'arxius amb fons documentals relatius als Cabrera. Així, s'han fet recerques sobre diferents temes: l'evolució arquitectònica de la fortalesa, de la família vescomtal Cabrera i dels nobles Montsoriu, les funcions del castell de Montsoriu, poliorcètica, abastament d'aigua, la revolta del vescomtat, el funcionament administratiu del vescomtat, els Cabrera i el comtat de Mòdica, el procés i causes d'abandonament del castell...

Testimonis de la vida en un castell

Durant bona part del segle XIV, Montsoriu fou la residència habitual de la família vescomtal Cabrera. En aquesta fase, Montsoriu arribarà al seu màxim esplendor i es convertí en el reflex del poder senyorial de la família vescomtal, personificat especialment en les figures de Bernat II i Timbor de Cabrera, dels seus fills Pons IV i Bernat III, i del seu net Bernat IV.

El Castell de Montsoriu inicia un progressiu abandonament a causa de les vicissituds de la nissaga dels Cabrera, sobretot a partir de la revolta del vescomtat contra Pere III; i també al llarg del segle XV, amb la

successió de terratrèmols, el trasllat dels interessos polítics i econòmics dels Cabrera a Sicília, juntament amb el canvi del model militar i l'armament bèl·lic que s'inicià en el conflicte bèl·lic de la Guerra Civil catalana (1462-1472).

Malgrat algunes petites reformes de manteniment i una actuació d'emergència per salvar l'anomenada sala gòtica, Montsoriu ja no serà considerat un punt estratègic o residencial preeminent a partir de finals del segle XV. Arran de la guerra civil, el castell fou confiscat pel rei Joan i venut a Joan de Sarriera i Bertran d'Armendàriz.

Un cop acabada la guerra, encara en les corts de Perpinyà de 1479, es reclama el retorn d'aquests patrimonis confiscats a la noblesa afectada, però no serà fins anys més tard, el 1481, quan el rei mana que Joan de Sarriera restitueixi als vescomtes de Cabrera els castells, les viles i els llocs que tenia segrestats, recuperant 10.000 florins d'or invertits en les reformes realitzades.

Paral·lelament, la família Cabrera, cada cop es mostra més allunyada dels territoris i interessos del vescomtat; n'és una mostra el lloc escollit per l'enterrament del vescomte Bernat Joan a Sant Jordi de Ragusa o el casament de la vescomtessa Anna de Cabrera amb l'almirall castellà Fadrique Enríquez. A partir d'aleshores, la figura del procurador general regirà a nivell polític i econòmic el vescomtat.

Finalment, ja en ple segle XVI, els deutes dels Enríquez de Cabrera i les contínues vendes a carta de gràcia a Francesc de Montcada, comte d'Osona i marquès d'Aitona, faran que aquest darrer s'apoderi dels territoris i títol de l'antic vescomtat de Cabrera i Bas entre els anys 1566 i 1574, pel preu de 273.000 lliures. Aquesta dinastia, Montcada-Aitona perdurarà al Vescomtat 240 anys més, fins a l'extinció de les jurisdiccions senyorials.

Vista parcial de l'antic palau dels vescomtes de Cabrera. Foto: MEMGA.

Objectes de vidre dels segles XV i XVI procedents de les intervencions arqueològiques de Montsoriu. Foto: MEMGA.

Es conserva a l'Arxiu Ducal Medinaceli un interessant document que ens relata l'ordre del vescomte a l'agutzil del castell per tal que buidi i marxi de Montsoriu en el termini de tres dies a causa de la presa de possessió per part del nou propietari, el marquès d'Aitona. Aquest fet històric es pot relacionar molt versemblantment amb una de les troballes arqueològiques més espectaculars duta a terme a Montsoriu¹.

Concretament, parlem d'un conjunt arqueològic tancat format per més de 400 objectes, que havien format part de l'aixovar i atuells propis de la vida quotidiana del castell en els darrers temps medievals, artefactes que van ser abocats a l'interior de la cisterna de la bestorre est del recinte del Pati d'armes.

Cal precisar que aquesta espectacular troballa és considerada tant quantitativament com qualitativament (la majoria de les peces es trobaven senceres) com una de les més importants efectuades en el

nostre país corresponent a la segona meitat del segle XV – primera meitat del segle XVI.

Es tracta d'un fons arqueològic format majoritàriament per materials ceràmics de tipologia variada i ben conservats. El conjunt està format per la vaixel·la (plats, escudelles, servidores, sitres...), els atuells de cuina (olles, cobertores, greixeres, greixoneres, gerres, tupins...), pots i gerres per emmagatzematge i rebost (gerres, càntirs, pitxers), a més d'altres objectes de vidre i metall i milers de restes de fauna.

En aquests fons hi coexisteixen pisa blava catalana (la més nombrosa) de la segona meitat del segle XV i primera meitat del segle XVI, amb ceràmica de Manises i pisa italiana de Montelupo Fiorentino del primer quart del XVI (1510-1520).

Les produccions catalanes en reflex daurat ens aporten una cronologia una mica més avançada (1525-1550). Com a data *ante quem*, hem de subratllar que no hi ha cap exemplar de ceràmica catalana blava amb policromies posterior al 1570 ni pisa decorada en pinzell pinta de color blau.

Conjunt ceràmic del segle XVI del Castell de Montsoriu. Foto: MEMGA.

1. ADM – CÒPIA A ARXIU HISTÒRIC HOSTALRIC :
CARTES DE FRANCESC DE MONTCADA II COMTE D'AITONA, 1570, 135

Pel que fa a les formes, també ens aporten una cronologia de la primera meitat del segle XVI, sense aparició de plats d'ala típics del 1600.

Tot plegat ens ofereix una cronologia de la ceràmica del fons de la cisterna del castell de Montsoriu entre els anys 1475 i 1565. Una datació interessant, en tant que si la sobreposem a la datació oferta per la historiografia ens situen en un moment pròxim a la presa de possessió dels nous propietaris del castell, els Aitona (1566-1574).

En aquest fons també es recuperen interessants artefactes de materials no ceràmics: objectes metall (plaques de cuirassa, puntes de sageta, ganivets i podalls, esqueselles, llànties, agulles de cap, ham, contrapès...), vidre (copes, vasos i ampolles), os (flabiols)... En l'àmbit numismàtic, les monedes corresponen a diners de billó encunyats a Girona i Barcelona sota el regnat de Joana I i el seu fill Carles (1516-1558), corroborant així la cronologia del conjunt.

Resultats de la recerca i reconstruccions en 3D

Darrerament, un dels treballs fruit de recerca ha estat la creació de les restitucions arquitectòniques d'espais de l'interior del castell. Es tracta de 3 recreacions en 3D per a mostrar l'evolució arquitectònica del castell al llarg dels segles (segle XI, segle XIII i segle XIV).

El procés va consistir en la documentació gràfica a partir de la planimetria arqueològica i la fotografia existent juntament amb el vol en dron per a realitzar el model 3D fotogramètric d'alta precisió. Aquest model, escalat i georeferenciat, ha estat la base per analitzar els diferents espais de la construcció i poder definir de forma conjunta les diferents fases constructives.

Seguidament, es van dissenyar en 3D les diferents fases, amb el modelat, texturitzat (Adobe Substance 3D Painter) i renderitzat (amb el software lliure Blender), per tal d'obtenir un entorn proper que pogués ser útil en les animacions desenvolupades per l'equip de Digivision.

Finalment, també s'ha dissenyat la recreació de 3 interiors del palau gòtic del segle XIV: capella, sala noble i cuina, basades en la fotogrametria, planimetria arqueològica i il·lustracions precedents de Francesc Riart.

El procés de reconstrucció virtual en 3D ha estat molt útil també per a l'avanç de la investigació històrica – arqueològica, ja que ens permet assolir una nova visió del castell i obtenir resposta a qüestions arqueològiques.

Model 3D fotogramètric del castell de Montsoriu al segle XIV. Autor: MEMGA-DIGIVISION-3DSTOA.

Conclusions generals

Els resultats de les excavacions al castell de Montsoriu han permès recuperar al llarg dels 30 anys de treball més de 160.000 restes materials, un conjunt ingent que ha permès elaborar estudis en el període de la baixa edat mitjana i els inicis de l'edat moderna, no només formals quant a estils artístics de les peces ceràmiques o de la terrissa, sinó també estudis sobre alimentació i conservació, fauna, ecologia i medi natural, comerç dels productes, armament, evolució de les formes de vida...

En el context dels treballs arqueològics a les nostres comarques, hem de destacar la importància creixent de les intervencions dins el context històric d'època medieval i postmedieval, no només quant a nombre d'actuacions efectuades, que evidentment s'han incrementat moltíssim des d'inicis dels anys 1990 (només 7 intervencions s'inscrivien en aquest marc cronològic).

En aquest context, en el bienni 2020-2021 es van intervenir arqueològica-

ment 34 fortificacions a les comarques de Girona (castells, muralles, fossats, cases fortes, fortaleses modernes i construccions defensives o militars).

De fet, si ho mirem amb perspectiva, podem observar com des de l'any 1994, en què el castell de Montsoriu fou l'única intervenció a les comarques de Girona en un castell medieval, fins avui dia, s'ha avançat moltíssim en el coneixement de l'arquitectura militar i la poliorcètica de les fortaleses medievals i modernes.

En aquest sentit, els estudis arqueològics com el de Montsoriu ens permeten avançar en la metodologia científica aplicada a l'arqueologia medieval entesa com un procés que engloba la investigació documental i històrica, la documentació arquitectònica i descriptiva de parament i la intervenció arqueològica, juntament amb els projectes de restauració, difusió i gestió del monument, on es prioritza la integració de les intervencions amb l'adequació de l'espai per a visitants.

En línies generals, la recerca en castells ha afavorit, i ha estat afavorida,

per la inversió del sector públic en la documentació arqueològica d'època medieval i la restauració d'aquestes restes patrimonials, que fins fa poc restaven oblidades, fent possible de retruc l'aparició de plans de gestió i ordenament turístic d'aquests enclavaments.

En el castell de Montsoriu avui dia ja és evident l'esforç que s'ha dut a terme en la restauració, i la divulgació a tots nivells dels resultats de la recerca, de manera que permet revertir el coneixement generat cap a la societat i alhora valorar aquest patrimoni arqueològic medieval.

També volem destacar, des d'un punt de vista més antropològic, l'alt impacte que han tingut diverses campanyes de promoció del castell en l'imaginari de la gent del rodal del castell, fins al punt que és un referent de l'ideari patrimonial.

Vista de Montsoriu i el seu territori.
Foto: Marta Rubio.

